

ІДЕОЛОГІЯ СТАВЛЕННЯ ПЕДАГОГІВ ДО ПРОБЛЕМИ ПОДІЛУ
ГІМНАЗІЙНОЇ ОСВІТИ НА КЛАСИЧНУ ТА РЕАЛЬНУ ПРОТЯГОМ ПІ
ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

В статті аналізуються погляди прогресивних педагогів ХІХ століття на проблему поділу середньої освіти на класичну та реальну в ході освітньої реформи 60 років. Висвітлено бачення середньої освіти М.Пироговим та К.Д.Ушинським. Визначено основні їх ідеї щодо класичної та реальної гімназійної освіти.

Ключові слова: класична та реальна гімназійна освіта, стародавні мови, природознавчі науки.

В статье анализируются взгляды прогрессивных педагогов ХІХ века на проблему разделения среднего образования на классическую и реальную в ходе образовательной реформы 60-х годов. Освещены видение среднего образования Пироговым и Ушинским. Определены основные их идеи относительно классического и реального гимназического образования.

Ключевые слова: классическая и реальная гимназии, древние языки, естественные науки.

This article analyzes the views of progressive educators ХІХ century to separate the secondary education in the classic and real education reform in 60 years. Illuminated vision of secondary education and Pirogovim and Ushinskoim. The basic ideas of their classic and real-secondary education.

Keywords: classical and real high-school education, ancient languages, natural sciences

Актуальність дослідження. Соціально-економічні та політичні зміни в житті держави призвели до переоцінки ролі освіти і вимагають не стільки пристосування до неї, скільки реорганізацію самої освітньої системи. Серед тенденцій розвитку суспільства, що обумовлюють необхідність істотних змін у системі освіти можна виділити такі, як динамічний розвиток економіки, зростання конкуренції, скорочення сфери некваліфікованої та малокваліфікованої праці, глибокі структурні зміни у сфері зайнятості, що визначають постійну потребу підвищення професійної кваліфікації та перепідготовки працівників.

Саме профільна освіта школярів дозволить в рамках навчання ще на ступені загальної середньої освіти найбільш повно враховувати їх інтереси і здібності, створювати умови для навчання відповідно до їх майбутніх професійних і освітніх інтересів, дозволить задовольнити потреби сьгоднішніх школярів, надасть їм

можливість навчатися не тільки у своїх педагогів, а й мати можливість віртуально навчатися під керівництвом досвідчених педагогів інших навчальних центрів країни, отримувати поглиблене освіту в заочних школах провідних вузів, у ресурсних центрах регіональних вузів, формувати або поглиблювати свої передпрофесійні знання, розширювати свій культурний кругозір або світогляд.

Вивчивши соціокультурну динаміку освіти можна відзначити, що на різних етапах розвитку педагогічної науки в Україні була присутня профільна освіта в школах. У контексті вищезазначеного, особливо важливим представляється всебічний аналіз історичного досвіду профільного навчання у вітчизняній середній школі. Цінними для сучасників є погляди прогресивних педагогів минулого на особливості організації середньої школи.

У сучасному теоретичному й методичному осмисленні профілізації навчання у старшій загальноосвітній школі значну роль для нашого дослідження відіграють наукові розробки Л.Березівської, Н.Бібік, В.Мадзігона, О.Сухомлинської, Г.Терещука, Д.Тхоржевського які розглядають і деякі аспекти історії профілізації та диференціації навчання.

Метою статті є висвітлення поглядів М.І.Пирогова, В.І.Водовозова, К.Д.Ушинського на проблему поділу середньої освіти на класичну та реальну в ході освітніх реформ ХІХ століття.

Звільнення кріпосного права 1861 року, перехід до приватного господарювання, загострив проблему неграмотності та обмалював досвід самостійного господарювання. Пошук нових підходів освіти став необхідністю.

1856 року Міністерством народної освіти було доручено Вченому комітеті головного керівництва училищ переглянути існуючий устав гімназій та училищ, складений 1828 року, та скласти проект нового уставу, який би відповідав сучасним поглядам на виховання та навчання. Ця робота була закінчена 1860 року і лягла в основу «Проекту уставу нижчих і середніх училищ». Документ був опублікованим у пресі. Це сприяло активним громадським обговоренням та дискусіям.

Згідно даного проекту в гімназії молодь вчилася 8 років, останні ж три роки - на одному із двох відділень: філологічному чи природничо-математичному.

Дискусія, що розвернулася навколо проекту статуту середніх загальноосвітніх закладів, свідчила про зацікавленість суспільства необхідності удосконалення середньої освіти в країні. В пресі стали з'являтися дискусійні статті відносно проекту. Особливий інтерес мала стаття професора, лікаря-хірурга по спеціальності, М.Пирогова з назвою „Питання життя” («Вопросы жизни»).

Думки, що висловив М.Пирогов були досить прогресивними на той час і викликали жваву дискусію, особливо питання переваги класицизму чи реалізму в загальній освіті. М.Пирогов вважав самим великим прорахунком тогочасної освіти еkleктизм, а саме: бажання поєднати гуманізм з реалізмом, поєднати правлячу монополію з вільною конкуренцією, колегіальний склад з бюрократичним, проголошення позастановості і фактичне закріплення окремих училищ для певних станів. Відсутність чітких принципів в організації середньої школи, на думку М.Пирогова, приведе до перевантаження учнів та поверховості їх освіти.

Серйозною проблемою середньої освіти М.Пирогов вважав вузькоспеціальну направленість в системі виховання. У «Питаннях життя» він писав, що система виховання більше стурбована тим, щоб не пропустити часу і не спізнитися з практичною освітою. А сам вихованець тільки й думає про те, «як би скоріше вступити на практичне поприще, де уже уявляються йому службові нагороди, користь та інші ідеали оточуючого його суспільства» [3, 65]. Така позиція приводить до того, що молодь значно переймається зовнішніми та матеріальними вигодами.

Поняття «людина», зазначав М.Пирогов, у тогочасній системі виховання замінено поняттям «спеціаліст»: механік, моряк, лікар, юрист і т.п. [3,55]. Тому сам характер виховання стає все більш спеціальним, одностороннім. «Спеціалізм» дуже необхідний для суспільства, говорив М.Пирогов, однак освіта не може зводитися лише до спеціальної освіти, загальнолюдська освіта також дуже важлива. Адже, суспільству окрім спеціалістів важливо, щоб були і «істинні»

люди. Тому кожна людина перш, ніж стати спеціалістом, отримати спеціальну підготовку, повинна пройти ступінь загальнолюдського виховання.

Загальнолюдське виховання, на думку М.Пирогова, допоможе людині встояти від спокус сучасного суспільства (особистої матеріальної вигоди, нагороди та інш.), витримати проти них внутрішню боротьбу і свої обов'язки виконувати не із-за страху, а в силу моральних переконань.

М.Пирогов роздумував на тим, які ж якості особистості повинні бути виховані в кожному учні через систему загальнолюдського (загального) виховання. На думку М.Пирогова необхідно: розвивати в кожній людині розумові здібності; виховувати тверду волю і високі моральні переконання, виховувати щирість, істинну любов до правди, готовність до «пожертви собою» заради правди; добросовісно ставитися до виконання своїх громадянських обов'язків. Такі позитивні якості людини важливо розвивати та виховувати, наголошував М.Пирогова, так як володіючи ними людина може устояти від пороків суспільства, витримати проти них «внутрішній бій». Цікаві думки М.Пирогова й про те, що люди повинні уміти встояти від спокус революційної боротьби, від спроб корінним чином змінити існуючий суспільний устрій. Останнє, наголошував автор, повинне бути представлене «Часу і Промислу». Свою боротьбу з недоліками та пороками «істинна людина» повинна обмежувати рамками так званої «внутрішньої боротьби» і за неї не виходити.

У статті «Бути і здаватися» М.Пирогов продовжував відстоювати необхідність виховувати людину, внутрішньо зібрану, чесну і правдиву, вільну від показного, підробного. Враховуючи зазначене автор наполягав на тому, щоб із системи виховання були виключені засоби, які б негативно впливали на молоду, слабку душу дитини, і виховували в неї лицемірство та штучність. До таких засобів автор відносив і участь дітей на сцені. Цим самим М.Пирогов виступав проти всього нещирого, підробного, показного та захищав здібність особистості завжди бути правдивою та відвертою.

Керуючись своїми переконаннями, що освіта повинна бути безстановою та загальнолюдською, М.Пирогов у низці своїх статей («Думки і зауваження по

проекту уставу училищ, що входять до відомства Міністерства народної освіти» «Зауваження на проект уставу загальноосвітніх навчальних закладів» та інш.) розробляв питання, що стосувалися структури загальноосвітньої школи, її змісту освіти та керівництва.

М.Пирогов вважав, що отримувати освіту повинні ті, хто має здібності, бажання та мінімум матеріальних можливостей, не зважаючи на національність та становість. Тому вчений пропонував замінити різні типи шкіл на загальну систему єдиної школи, яка складається з декількох ступенів, що тісно пов'язані між собою. До цього, замінити багатопредметність у навчальних планах шкіл на два напрями загальної освіти: гуманітарну (класичну) та реальну.

Шкільну систему він пропонував в наступному вигляді. Перша ступінь – елементарна школа, яка складається із двох класів, з річним терміном навчання в кожному класі. Тут діти повинні були вивчити закон Божий, читання, письму та арифметиці. Така школа повинна була бути однотипною для всіх дітей, незалежно від стану і достатку.

Друга ступінь школи – прогімназія, яка повинна розділятися на класичну та реальну. В кожній з них чотири класи, з річним терміном навчання. В реальній прогімназії викладаються такі предмети: закон Божий, російська мова, арифметика, геометрія, географія, історія (в біографічних нарисах), природознавство (наочне, для розвитку наочних здібностей), дві нових мови та креслення.

Навчальний план класичної прогімназії відрізнявся від реальної тим, що в ній планувалося вивчення не двох, а однієї іноземної мови, а також латинь та грецька мови. На вивчення грецької та латинської мов планувалося відводити по 6 годин на тиждень. На вивчення російської та іноземної мов у класичній прогімназії відводилося трохи більше, ніж в реальній (по 5 годин на тиждень, а в реальній – 4 години).

Той, хто закінчив елементарну школу міг без перешкод вступати до вибраної прогімназії. А той, хто закінчив прогімназію, міг вступати до наступної, третьої ступені школи – гімназії відповідного напрямку (з класичної прогімназії в класичну гімназію і т. д.). А той, хто з реальної прогімназії хотів вступати до класичної

гімназії, повинен був здати екзамени в об'ємі курсу класичної прогімназії чи навпаки.

Відповідно до специфічних особливостей класичної та реальної гімназій планувалися і відмінності в навчальних планах. Зокрема, в класичній гімназії головне місце займали стародавні класичні мови, вітчизняна мова, математика та історія. Зовсім виключалося природознавство, яке було основним предметом у реальній гімназії. І навпаки, в реальній гімназії зовсім не передбачалося вивчення стародавніх мов і значно менше відводилося часу на викладання російської мови та історії.

Плануючи для гімназій трьохлітній термін навчання М.Пирогов все ж вважав, що у класичних гімназіях бажано збільшити термін навчання до 4, а то й 5 років. Пояснював це тим, що навчання у класичній гімназії потребує більшої напруги розумових сил, ніж у реальній гімназії, а також в класичних гімназіях потрібно значно більше часу для самостійної роботи учнів, щоб вони приготувалися до навчання в університеті, де заняття науками є одним із важливих.

Реальні школи, на думку М.Пирогова, не повинні були готувати юнаків до вступу у вищу школу. Вчений пояснював це тим, що вищих шкіл, які безпосередньо пов'язані із реальною середньою школою на той час не було. Тому поки не створена мережа вищих реальних шкіл, М.Пирогов не рекомендував ставити перед реальними гімназіями завдання підготовки учнів до вступу у вищу школу.

Головним завданням реальних училищ, за задумом М.Пирогова, повинно бути приготування учнів до практичного життя. Тут мали навчатися ті, хто по своїм здібностям чи матеріальним можливостям не міг вивчати класичні науки протягом довгого періоду, навчатися в класичній гімназії та університеті. Тому М.Пирогов наголошував про важливість поділу загальноосвітньої школи, починаючи з прогімназій: класичної і реальної.

М.Пирогов зазначав, що всі люди різні, відрізняються за своїми інтересами, здібностями, можливостями. Тому заставити всіх вивчати одне і те ж, означало б заперечувати людську природу, заборонити вільному і успішному розвитку кожної

особистості. До того ж не можна забувати, наголошував вчений, що галузь людських знань настільки широка і багатогранна, що об'єднати в один навчальний заклад все корисне і потрібне просто неможливо. І всяке бажання до такого об'єднання обов'язково приведе до багатопредметності, шкідливої для справи навчання та виховання.

Щоб приблизити реальні школи до потреб життя, М.Пирогов допускав, зберігаючи за ними статус шкіл загальноосвітніх, введення у невеликій кількості викладання деяких спеціальних предметів, в залежності від місцевих потреб.

М.Пирогов віддавав перевагу класичним школам, про що свідчить його стаття «Думки і зауваження про проект училищ...», в якій він приписував «вищу освітню силу» глибокому вивченню двох стародавніх мов (латинської та грецької), рідній мові, математиці та історії, тобто тих предметів, які і склали основу навчального курсу класичних гімназій. Він писав, що віковий досвід з достатньою переконливістю довів, «що вивчення цих наук розвиває дух людини, готуючи його до сприйняття моральних, і наукових - істин».

Ідея єдиної школи і запропонована М.Пироговим відповідна шкільна система мала ряд привабливих сторін. Вона створювала можливість безперешкодного переходу з одного ступеня школи на інший, зберігаючи в той же час деяку самостійність за кожною сходинкою у сенсі відомої закінченості кола одержуваних там знань. Крім цього, запропонована система шкіл відкривала можливості для усунення багатопредметності, полегшувала роботу над створенням програм, підручників та навчальних посібників, спрощувала систему підготовки вчителів, а також систему контролю, керівництва та управління школами. Вона дійсно підкуповувала своєю стрункістю. Проте така система в умовах царизму могла отримати поширення тільки в містах, і, як правило, великих. Нею могла скористатися тільки матеріально забезпечена частина населення.

Думки вченого про перевагу класичної школи та применшення значення реальної не розділяли багато сучасників. Зокрема В. І. Водовозов, П. П. Семенов, К.Д. Ушинський та інші.

Так, на засіданні Вченого комітету 22 та 24 квітня 1863 року В.І.Водовозов виступав проти введення латинської мови в реальних гімназіях. При підтримці П.П.Семенова наголошував на потребі зближення гімназії з життям, ознайомлення учнів із суспільними та політичними питаннями.

В інших виступах В.І.Водовозов, виступаючи проти вивчення стародавніх мов у гімназіях, визнавав велику важливість вивчення стародавнього світу. У статті «Стародавні мови в гімназіях» зазначав, що гуманістичне виховання не може реалізовуватися лише через вивчення латинської і грецької граматики. Довгий період, зазначав В.І.Водовозов, російська освіта «лише копіювала все, що робилося на Заході, і класичні знання були для нас як перенесена квітка, що служила для прикраси теплиці, тобто навчальних закладів. Якщо ж... західна наука не вважає, - продовжував вчений, - класичні мови суттєво важливими предметами для розвитку юнацтва, то нам було б зовсім неприродним занадто відстоювати їх» [1;82].

Водночас В.І.Водовозов вважав гуманізм важливим завданням школи, однак реалізувати його школа повинна не через стародавні мови, а через інші дисципліни. Він підкреслював значущість природознавства, географії та історії, новітніх мов і загальної літератури поряд з вивченням рідної мови і російської літератури, як важливі предмети саме гуманістичного виховання, та дуже цінні як для реальної так і гуманітарної освіти. А шкільний же класицизм, переконував В.І.Водовозов, створює у свідомості учнів умовний, штучний світ уявлень, відірваний від рідного ґрунту, від народу.

Проблеми загальної середньої освіти цікавили і К. Д. Ушинського. Вихідною, визначальною площиною в розробці К.Д. Ушинським проблем середньої школи було нове філософське осмислення завдань і сутності загальної освіти. Саме під цим кутом зору, на думку історика російської освіти Е.Д.Днепров, він розглядав всі інші питання середньої освіти, і саме цей підхід визначав принципову новизну рішення ним даних питань [2].

К.Д.Ушинського не задовольняв розгляд педагогічних проблем, лише в дидактичних та методичних рамках. Через призму такого бачення, на його думку,

не прослідковується сутність педагогічних проблем, їх зв'язок із «найважчими питаннями моральної філософії». На цей «тісний зв'язок, який існує між вихованням та філософськими науками і який так наполегливо багато хто не хоче зрозуміти», зазначав педагог, вперше у вітчизняній педагогіці наголосив М.І.Пирогов у своїй відомій статті «Питання життя». М.І.Пирогов, за словами К.Д.Ушинського, «вперше у нас поглянув на справу виховання з філософської точки зору і побачив у ній не питання шкільної дисципліни, дидактики чи правил фізичного виховання, а глибоке питання людського духу – «питання життя» [4; 169].

Цю точку зору, розділяв і К.Д.Ушинський. На його думку заслуга М.І.Пирогова в тому, що він визначив «основну ідею освіти» епохи – ідею загальнолюдської освіти («гуманної освіти» в термінології К.Д.Ушинського). Ця ідея заперечувала панівні педагогічні традиції, які на перший план виставляли «спеціальні цілі» освіти і нехтували «виховання перш за все людини у вихованцю». За словами К.Д.Ушинського, І.М.Пирогов показав «яку шкоду несе рання спеціалізація в освіті дітей» їх «дресирування для якогось ремесла» та визначив «необхідність розвитку перш за все гуманності в людини, людини в людині», щоб «потім на цьому міцному фундаменті будувати якусь будівлю» [4; 276, 272].

Така гуманістична ідея, була дуже близька поглядам К.Д.Ушинського, який також вважав, що «основною метою виховання людини може бути тільки сама людина, так як все інше в цьому світі (і держава, і народ, і людство) існує тільки для людини» [6; 261].

Тому ідею загальнолюдської освіти, яка утвердилася на початку 1860 роках, вважав «основною ідеєю народної освіти». Однак К.Д.Ушинський ставив глибше питання «що ж це таке – загальнолюдська освіта. Що таке гуманне виховання, до якого ідеалу воно повинне прагнути, якими засобами, якими науками переважно розвивається гуманність в дітей?» Це питання, зазначав К.Д.Ушинський, «не лише не вирішене, але навіть не привернуло тієї серйозної уваги нашої літератури, на яку воно заслуговує» [4; 272].

У розумінні цих питань і лежало суттєве розходження у поглядах К.Д.Ушинського з М.І.Пироговим.

Щодо мети та змісту загальнолюдської освіти, яку він називав гуманною освітою, К.Д.Ушинський мав своє бачення. Для вченого альтернатива була не в класицизмі та реалізмі, а в «гуманізмі» та «реалізмі». В класицизмі він бачив лише «старий гуманізм з його неминучими класичними мовами», однак, вважав вчений, «переважне вивчення» стародавнього світу «не забезпечує введення людини в сучасне життя [4; 277, 278]. Водночас та класична освіта яка нав'язувалася офіційній школі, К.Д.Ушинський вважав суцільно «філософською освітою». На його думку така освіта необхідна лише «для філологів» і «можна бути досить розвиненою людиною, не знаючи класичних мов» [4; 266].

Шкільна реформа 1864 р., попри внутрішню протирічливість ввібрала в себе значну частину ідей К.Д.Ушинського. «Статут гімназій і прогімназій», затверджений 19 листопада 1864 р., проголосив принципи загальнолюдської освіти і безстановості школи, відміняв тілесні покарання, розширював повноваження педагогічних рад (надаючи їм, зокрема, право затверджувати програми викладання з кожного предмету), приділяв серйозну увагу підбору методів навчання і виховання, їх відповідності віковим особливостям учнів і т.д. У питанні ж про класичну і реальну освіту статут зайняв нейтральну позицію. Допускалися і класичні, і реальні гімназії, але першим віддавалася явна перевага. Класичні гімназії мали і кількісну перевагу, і повноцінний статус середніх навчальних закладів, який відкривав доступ до університету. Випускники ж реальних гімназій могли вступати тільки до спеціальних вузів. Всі ці «поступки», зроблені ліберальним міністром народної освіти А.В.Головніним у ході реформування середньої школи, реакції видавалися надмірними. І тому вже через два роки, з жорсткістю урядового курсу і з приходом до керівництва Міністерства народної освіти ставленика реакційного табору Д.А. Толстого почалася не тільки ревізія недавно утвердженого статуту, але і масштабна підготовка контрреформи середньої школи. Відповідно з новою силою спалахнула боротьба прихильників класичної і реальної освіти. Ідеологом класицизму в цій боротьбі виступив

головний редактор «Московських відомостей», М.Н.Катков, який направив полеміку в політичне русло та надав їй поліцейської окраски.

Водночас, К.Д.Ушинський наголошував і про соціальну нерівність запровадження класичних гімназій. Адже вбачав в цьому відмову випускникам реальних шкіл від надання можливостей здобути університетську освіту та трудність доступу до середньої освіти дітям із малозабезпечених сімей. Основна частина цих дітей, зазначав педагог, змушені залишати уже нижчі класи класичних гімназій, «затуркані латинськими дієсловами і без всяких корисних для життя знань». Навпаки, реальні гімназії, за його словами, «дають більшості відомий запас відомостей, потрібних для життя і важливих ще й тому, що юнаки, які закінчили курс гімназії, так і ті, які не закінчили його, повертаються до різної практичної діяльності та продовжувати здобувати знання не мають можливостей». Тому навіть задля справедливості, щоб «задовольнити потреби більшості» гімназії «повинні бути змінені в реальні» [5; 87, 94, 87, 95].

Що ж до педагогічної аргументації прихильників класицизму, то К.Д.Ушинський доводив її повну неспроможність. Він вважав класицизм «системою, яка віджила свій вік». Робити стародавні мови «єдиним засобом розумового розвитку і освіти», - означає за його словами, - «не розуміти в чому суть... освіченості» [5; 110].

«Дивний порядок речей, - писав К.Д.Ушинський, - будувати освіту переважно на грецькій і латинській мовах - знаходив собі пояснення у тому, що в цих мовах проглядається мудрість минулих століть; але тепер мудрість полягає не в стародавніх, а в новітніх мовах ». Якщо ж говорити про розвиток учнів, то цю мету, на його переконання, «набагато зручніше можна досягти засобами так званих реальних наук, педагогічна розробка який останнім часом досягла значної досконалості, у багатьох відношеннях має перевагу над горезвісними педагогічними властивостями мертвих мов » [5; 111, 80]. Вчений неодноразово наголошував на тому, що «школа повинна внести в життя основні знання, добути природничими науками, зробити їх настільки ж звичайними, як знання граматики,

арифметики або історії, і тоді основні закони явищ природи вляжуться в розумі людини разом з усіма іншими законами» [5; 301].

Разом з тим, ще одна сторона класицизму визивала у К.Д.Ушинського різке неприйняття – його антинаціональна сутність, його невідповідність завданням створення національної системи освіти. В класицизмі, зазначав він, «вивчення латинської граматики визнається патентом на подальшу освіту», але в ній не має місця ні «змістовним знанням про батьківщину», ні «поваги до своєї вітчизни» [15; 103].

«Ми глибоко переконані, - писав К.Д.Ушинський, - що поганий стан наших фінансів, часті невдачі наших великих промислових підприємств, багатьох наших адміністративних заходів ... - всі ці хвороби, що з'їдають нас, набагато більш залежать від незнання нами нашої вітчизни, ніж від незнання давніх мов. Ми переконані, що всі ці хвороби і багато інших значно б зменшились, якби в Росії взагалі піднявся рівень знань про Росію, якщо б ми домоглися хоч того, щоб наш юнак, закінчуючи курс навчання, знав про Росію стільки ж позитивних фактів, скільки знає про свою маленьку Швейцарію десятирічний швейцарець, який закінчує курси початкової школи». Знання своєї батьківщини, за переконаннями К.Д. Ушинського, так само необхідні для кожної людини, як «вміння читати, писати і рахувати», однак дану «педагогічну аксіому», зазначав він, завзято відкидає відомство освіти» [5; 101].

В соціально-педагогічному плані вибір між класичним та реальним напрямками середньої освіти був рівнозначним вибору між минулим та майбутнім школи, між відповідністю і невідповідністю, як писав К.Д.Ушинський «сучасним вимогам науки, сучасним вимогам нашої вітчизни» [5; 105].

Висновки. Подібно М.І Пирогову, К.Д. Ушинський вважав, що освіта має бути гуманною, потрібно, перш за все, виховувати людину, однак, не погоджувався з ним у тому, що істинно гуманна, загальнолюдська освіта дається тільки класичною гімназією. Його точка зору ґрунтувалася на розумінні терміні «гуманна освіта» як розвиток людського духу в широкому сенсі, а не тільки формальний (тобто розумовий) розвиток учня. Адже людину можна гуманно розвивати не лише

вивченням стародавніх мов, але і більш доступними способами: за допомогою вивчення рідної мови, географії, історії, природи і читанням сучасної літератури. Невірне трактування «реалізму», на його думку, розпочинається тоді, коли в науці черпаються не думки, які розвивають та зміцнюють в людині духовний початок, а ті знання, які необхідні для тієї чи іншої галузі практичного життя. Тому К.Д. Ушинський стверджував, що реалізм і гуманізм можна знайти в кожній науці і відмінність між ними полягає не стільки у відмінності змісту наук, скільки у способах їх вивчення.

Література:

1.Водовозов В.И. Древние языки в гимназии /Избранные педагогические сочинения /Под ред.. члена -корреспондента АПН проф.. В.З.Смирнова : Изд-во АПН РСФСР: Москва, 1958 – 632 с.

2. Днепров Э. Д. Ушинский и современность — М.: Издательский дом ГУ ВШЭ, 2007. — 232 с.

3. Пирогов Н.И. Избранные педагогические сочинения. Вопросы жизни – М.: Изд. Академии педагогических наук РСФСР. – 1952. С. 55-84

4. Ушинский К.Д. Избранные труды: В 4 кн. / Сост., вступ. ст., примеч., коммент. Э.Д. Днепров. М.: Дрофа, 2005. Кн. 1: Проблемы педагогики - 638 с.;

5. Ушинский К.Д. Избранные труды: В 4 кн. / Сост., вступ. ст., примеч., коммент. Э.Д. Днепров. М.: Дрофа, 2005. Кн. 2: Русская школа - 447 с.;

6. Ушинский К.Д. Избранные труды: В 4 кн. / Сост., вступ. ст., примеч., коммент. Э.Д. Днепров. М.: Дрофа, 2005. Кн.4: Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии (продолжение) – 544 с.